KÖZÉP-MAGYARORSZÁG

Szerkesztette

BELUSZKY PÁL

Magyar Tudományos Akadémia
Regionális Kutatások Központja

•

Dialóg Campus Kiadó

Pécs–Budapest, 2007

TARTALOM

Ábrajegyzék 10
Táblázatok jegyzéke 13
Bevezetés 17

I. FEJEZET

A RÉGIÓ TERMÉSZETI ADOTTSÁGAI – BUDAPEST HELYZETI ENERGIÁI 25

II. FEJEZET
A MÁT FORMÁLÓ MÚLT – A RÉGIÓ TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETE

1. Pest-Buda a honfoglalástól az országközponttá válásig (a XIII. század vége) 38
2. A középkori állam közepén – egyre közelebb a Nyugathoz (A középkori Pest-Buda; a XIII. század vége – 1541) 44
3. A mai Pest megye a középkorban 51
   3.1. A mai Pest megye határainak kialakulása 51
   3.2. A mai Pest megye társadalom-földrajzi képe a honfoglalástól a török hódoltságig 53
4. Távol Európától – Pest-Buda és környéke a félhold uralma alatt 54
5. A mai Pest megye a török hódoltság alatt 56
6. Az újjáépítés évtizedei (1686–1790) 58
7. Az „új honfoglalás" – Pest megye a XVIII. században 69
8. Az országközpont kiformálódása (1790–1867) 71
   8.1. Városfejlődés 1848-ig 71
   8.2. Az 1848–1867 közötti időszak 89
9. Világváros születik (1867–1918) 97
   9.1. A városfejlődés feltételei 1867 után 97
   9.2. Városegyesítés-városfejlesztés 107
   9.3. Budapest – a szellemi élet központja 110
   9.4. Budapest gazdasága a dualizmus idején 113
   9.5. Város a térben 127
   9.6. A fővárosi agglomeráció kezdetei 131
      9.6.1. Az agglomerálódás első szakasza (1850–1870) 131
      9.6.2. Az agglomerálódás második szakasza (1870–1895) 132
      9.6.3. Az agglomerálódás harmadik szakasza, 1895–1918–(1945) 134
10. Budapest vonzásában – Pest megye a XIX. század elejétől a XX. század közepéig 137
   10.1. Ofner Bergland – a Budai-hegyvidék és a Pilis 139

10.2. Az északi hátország: a Börzsöny, a Cserhátalja, a Duna mente és a Gödöllői-dombság vidéke ... 141
10.3. Pestvidék – a megye alföldi tájai ... 144
11. Kis ország tétova nagyvárosa és gyarapodó vidéke (1918–1945) ... 149
11.1. Budapest a két világháború között ... 149
11.2. Az elő- és kertvárosok helyzetének alakulása a két világháború között ... 158

III. FEJEZET
A RÉGIÓ NÉPESSÉGE

1. Előzmények ... 161
2. A régió népessége az újratelepítéstől a „demográfiai átmenet" idejéig (1686–1870) ... 163
3. A régió népessége a polgári korszakban (1870–1945) ... 167
3.1. Budapest népessége, 1870–1945 ... 168
3.2. Az elővárosi övezet népessége, 1870–1945 ... 177
3.3. A régió „vidéki" népessége, 1870–1945 ... 182
4. A régió népessége a szocialista korszakban ... 186
4.1. Budapest népesedési folyamatai a szocialista korszakban ... 187
4.2. A budapesti agglomeráció népesedési folyamatai a szocialista korszakban ... 204
4.3. A régió „vidéki" térségeinek népesedési folyamatai a szocialista korszakban ... 207
5. A régió népessége a rendszerváltozás után ... 209
5.1. A régió általános népesedési helyzete 1990 után ... 211
5.2. A városrégió népesedési folyamatai a rendszerváltozást követően ... 220
5.3. A régió vidéki térségeinek népesedési folyamatai a rendszerv ... 228

IV. FEJEZET
A RÉGIÓ GAZDASÁGA

1. Az államszocializmus gazdaságának általános jellemzői ... 236
1.1. Beruházási politika ... 237
1.2. Műszaki fejlődés ... 238
1.3. A gazdaság térbeli szerveződése ... 238
1.4. Területfejlesztés ... 239
2. Budapest ipara az államszocializmus idején ... 240
2.1. Háborús pusztítások ... 240
2.2. Az államszocializmus „klasszikus" szakasza ... 241
2.2.1. Gazdaságpolitika – iparpolitika – beruházások ... 241
2.2.2. Az ipari munkaerő ... 242
2.2.3. A budapesti ipar ágazati szerkezete ... 245
2.2.4. Az ipar elhelyezkedése Budapesten ... 245
2.2.5. A budapesti ipar a magyar gazdaság szerkezetében ... 249

3. Budapest ipara az 1968-as gazdasági reform után ... 251
3.1. A nagyvállalatok megerősödő szerepe ... 251
3.1.1. A munkaerőforrás kimerülése ... 252
3.1.2. Az iparpolitika és a területfejlesztési politika összefüggései ... 253
3.2. Az ipar területi folyamatai 1968 után ... 254
3.2.1. Területi dekoncentráció és centralizáció ... 254
3.2.2. A területi integrálódás akadályai ... 255
3.2.3. A területi különbségek csökkenése az ipar mennyiségi mutatóiban ... 257
3.3. Összegzés ... 259
4. Szolgáltatások a szocializmus idején ... 260
5. A budapesti gazdaság átalakulása (1990–2003) ... 268
5.1. A gazdaság szervezeti és tulajdoni struktúrájának átalakulása ... 269
5.2. A budapesti gazdaság szerkezetének átalakulása ... 274
5.3. A fővárosi ipar átalakulása ... 276
5.4. Budapest élelmiszergazdasága ... 284
6. Budapest szolgáltató szektora ... 285
7. A budapesti tudásgazdaság – a főváros mint K+F központ ... 296
8. Budapest gazdaságirányító központ szerepének átalakulása ... 299
9. Budapest gazdaságának nemzetközi pozíciói ... 302
10. A Közép-magyarországi régió „vidéki" térségének gazdasága ... 304
10.1. Általános folyamatok a régióban – ellentmondásos agglomerálódás (1950–1990) ... 304
10.2. Gazdasági szerkezet, jellemző tendenciák ... 313
10.3. Pest megye gazdasága az átmenet időszakában (1990–2002) ... 318
10.3.1. Az ágazati szerkezet változásai ... 318
10.3.2. Szolgáltatások ... 325
10.3.2.1. Kereskedelem ... 325
10.3.2.2. Logisztikai szolgáltatók ... 328
10.3.2.3. Vendéglátás, turizmus ... 332
10.3.2.4. Pénzügyi szolgáltatások ... 337
10.3.3. A gazdaság változó térbelisége – szuburbanizációs tendenciák a fővárosi agglomerációban ... 338
10.4. A Közép-magyarországi régió agrárszerkezeti sajátosságai ... 346
10.4.1. A Közép-magyarországi régió agrárviszonyai 1945–1989 között ... 346
10.4.2. Agrártendenciák a Közép-magyarországi régióban a rendszerváltozás után ... 352

V. FEJEZET
KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER, A TERÜLET- ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉS INTÉZMÉNYEI

1. A régió közigazgatásának rövid története ... 367
1.1. A térség közigazgatásának története Nagy-Budapest kialakításáig ... 368
1.1.1. A vármegyerendszer és az ágazati államigazgatás területi rendszere ... 368

1.1.2. A főváros közigazgatási rendszerének sajátosságai ... 369
1.1.3. Tervek a főváros és az agglomerációs övezet közigazgatási összekapcsolására ... 370
1.2. A régió területének közigazgatása 1950-től a rendszerváltásig ... 373
1.2.1. A tanácsrendszer kialakítása ... 373
1.2.2. A közigazgatás változásai a szocializmus éveiben ... 374
1.2.3. A terület- és településfejlesztés feltételei ... 377
1.3. A közigazgatás átalakulása a rendszerváltás után ... 379
1.3.1. Az osztott közigazgatási struktúra megteremtése ... 379
1.3.2. Az önkormányzati rendszer és fővárosi sajátosságai ... 380
1.3.3. A település- (kerület-) határokon túlnyúló feladatok ellátása, önkormányzati együttműködés a jelenlegi Közép-magyarországi régió területén ... 382
1.3.4. A területi államigazgatás átalakulása ... 384
2. A régió területének közigazgatása napjainkban ... 385
2.1. A régió mai közigazgatási rendszerét meghatározó jogi keretek ... 385
2.1.1. Az 1994-es önkormányzati törvénymódosítás ... 385
2.1.2. Változások a közigazgatási rendszer szabályozásában az 1994-es önkormányzati törvénymódosítás után ... 388
2.2. A régió közigazgatásának mai legfontosabb intézményei ... 391
2.2.1. A Közép-magyarországi régió közigazgatási alapstruktúrája ... 391
2.2.2. Az önkormányzati rendszer ... 392
2.2.3. Az államigazgatás területi rendszere ... 394
2.3. A település- és területfejlesztés intézményrendszere ... 395
2.3.1. A település- és területfejlesztés helyzete a rendszerváltás után ... 395
2.3.2. A területfejlesztés intézményrendszerének kialakítása ... 398
3.3. A régió jelenlegi területfejlesztési szereplői ... 402
3.3.1. Közép-Magyarországi Regionális Fejlesztési Tanács ... 402

VI. FEJEZET
A RÉGIÓ KÖRNYZETI ÁLLAPOTA

1. Levegőminőség ... 408
2. Zajhelyzet, zajvédelem ... 410
3. Vízellátás, csatornázás, szennyvíztisztítás és vízminőség ... 413
4. Hulladékgazdálkodás ... 418
5. Talajok, települési zöldfelületek ... 424
6. Természetvédelem, tájvédelem, műemlékvédelem ... 425
7. Környezetbiztonság, kármentesítés ... 430
8. Környezetvédelmi tervezés ... 432

VII. FEJEZET
A RÉGIÓ TELEPÜLÉSEI

1. A településállomány alakulásának általános feltételei a második világháború után ... 434
2. A régió településállományának formálódása 1945 után ... 442

3. Településállomány, a települések nagyságrendi tagolódása ... 461
4. Városállomány, várossá-nyilvánítás, városodottság ... 469
5. A régió településhálózata ... 473
   5.1. Budapest helye az európai településrendszerben ... 475
   5.2. A régió városai a magyarországi településhierarchiában ... 487
6. A régió településállománya ... 503
   6.1. A régió városai ... 503
   6.2. Az agglomeráció (községi jogállású) települései ... 508
      6.2.1. Budapest ... 508
      6.2.2. Tradicionális városok, jelentős városi szerepkörrel ... 519
      6.2.3. Alföldi, mezővárosi múltú városok ... 523
      6.2.4. A szocialista iparváros: Százhalombatta ... 524
      6.2.5. Agglomerációs városok ... 525
      6.2.6. Hagyományos kisközponti – járási székhely – múltú városok ... 529
      6.2.7. Abony, Örkény, Kiskunlacháza ... 530
      6.2.8. Speciális szerepkörű városok ... 530
   6.3. Az agglomeráció (községi jogállású) települései ... 533
   6.4. Az agglomeráción túl – a régió falusi települési ... 537

VIII. FEJEZET
KÖZÉP-MAGYARORSZÁG TÉRSZERKEZETE

1. Bevezető ... 541
2. A régió térszerkezetének fejlődése 1990 előtt ... 544
3. A régió térszerkezetének átalakulása 1990 után ... 549
4. A népesség szuburbanizációja és következményei ... 551
5. A gazdasági tevékenységek szuburbanizációja és következményei ... 554

Irodalom ... 559

A kötet szerzői ... 567